

หลังจากที่ได้มีการอธิบาย ตลอดจนการวิเคราะห์เนื้อหาในหัวข้อต่างๆของการศึกษาเรื่อง "การแลกเปลี่ยนทางสังคมระหว่างผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงินนอกระบบในชุมชนเมือง" มาแล้วในบทก่อนหน้านี้ ดังนั้นในบทนี้จะเป็นการสรุปผลที่ได้จากการศึกษาทั้งหมด โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน คือ สรุปผลการศึกษา ข้อจำกัดของการศึกษา และข้อเสนอแนะในการศึกษา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สรุปผลการศึกษา

การศึกษาเรื่อง "การแลกเปลี่ยนทางสังคมระหว่างผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงินนอกระบบในชุมชนเมือง" ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงพันธะผูกพันทางสังคมระหว่างผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงิน โดยเน้นถึงพันธะผูกพันส่วนบุคคล บุญคุณ ความไว้วางใจ วิเคราะห์ว่าสิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับภูมิหลัง และความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายทางสังคมของผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงินอย่างไร ตลอดจนมีส่วนในการสนับสนุนหรือขัดขวางต่อการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการสิ้นสุดของการกู้ยืมเงินนอกระบบอย่างไร โดยการนำเอาแนวความคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม (Social Network) และทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม (Social Exchange Theory) มาเป็นแนวทางในการศึกษา

สำหรับแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษานั้นได้แก่ แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม และทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม โดยการนำแนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมมาประกอบการศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้นำแนวความคิดดังกล่าวมาใช้เป็นเครื่องมือในการรวบรวมและจัดระเบียบข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม โครงสร้างทางสังคมที่สมาชิกอันประกอบด้วยผู้ให้กู้และผู้กู้ยืมเงินมีต่อกันและมีต่อสมาชิกส่วนอื่นๆ ในการกำหนดขอบเขตของเครือข่ายทางสังคมนั้น ผู้ศึกษาจะเริ่มต้นจากการกำหนดบุคคลที่เป็นศูนย์กลางของการศึกษา ซึ่งในที่นี้ก็คือผู้ให้กู้ยืมเงิน หลังจากกำหนดบุคคลที่เป็นศูนย์กลางได้แล้วผู้ศึกษาจะอาศัยแนวคิดของ John A. Barnes มาใช้กำหนดขอบเขตของเครือข่ายทางสังคม กล่าวคือ ในการพิจารณาความสัมพันธ์ทางสังคมที่ผู้ให้

ผู้ให้กู้ยืมเงินมีต่อผู้กู้ยืมเงินหรือบุคคลอื่นนั้น ผู้ศึกษาให้ความสำคัญกับเครือข่ายตรง (direct network) หมายถึงการติดต่อโดยตรงของผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงินหรือบุคคลอื่นๆ เช่น ผู้ค้าประกัน ผู้ให้กู้ยืมเงินรายอื่น เจ้าหนี้ ผู้ที่เล่นหวยด้วยกัน เป็นต้น ซึ่งบุคคลเหล่านี้มักจะมีการติดต่อกันอย่างสม่ำเสมอ และเครือข่ายอ้อม (indirect network) หมายถึงการเกี่ยวข้องติดต่อกันของผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงินหรือบุคคลอื่นๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นโดยทางอ้อม ซึ่งผู้ให้กู้ยืมเงินเหล่านี้โดยตรง หากแต่สามารถติดต่อผ่านสมาชิกที่อยู่ในเครือข่ายตรงของตนเองได้ นอกจากนี้แล้วผู้ศึกษายังให้ความสนใจกับ “ความเกี่ยวข้องแบบแน่น” (strong ties) และ “ความเกี่ยวข้องแบบหลวม” (weak ties) ระหว่างผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงินหรือบุคคลอื่นๆ ด้วย

อย่างไรก็ตามเนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในเครือข่ายเงินกู้ในระบบซึ่งปรากฏอยู่ในชุมชน ดังนั้นเพื่อที่จะสามารถทำให้เห็นความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนทั้งในส่วยย่อย คือ ในเครือข่ายเงินกู้ในระบบ และในส่วยรวม คือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เครือข่าย รวมทั้งกลุ่มต่างๆภายในชุมชน จะต้องมีการกำหนดขอบเขตของการศึกษา ซึ่งในที่นี้ผู้ศึกษาได้อาศัยข้อเสนอของออคิน รัฟเฟอโร เรืองเวท (Arena) และสนาม (Field) มาเป็นแนวทางในการศึกษา กล่าวคือ ผู้ศึกษากำหนดให้หมู่บ้านรักษไทยเป็นเวท (Arena) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีปรากฏการณ์เกิดขึ้น นั่นคือ เป็นพื้นที่ที่ผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงินมีความสัมพันธ์กันรวมทั้งมีความสัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มต่างๆภายในชุมชน อย่างไรก็ตามการกำหนดให้หมู่บ้านรักษไทยเป็นเวทในการศึกษานั้น เครือข่ายทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนนี้อาจกว้างขวางเกินกว่าประเด็นที่ผู้ศึกษาสนใจ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงอาศัยแนวคิดของ Barnes มาใช้ในการกำหนดขอบเขตของเครือข่าย กล่าวคือ ภายในหมู่บ้านรักษไทยมีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลและกลุ่มต่างๆเกิดขึ้นในหลายลักษณะและรูปแบบ ผู้ศึกษาจะถือว่าเป็นเครือข่ายรวม (total network) ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงิน ตลอดจนบุคคลหรือกลุ่มอื่นๆในเครือข่ายเงินกู้ในระบบ ผู้ศึกษาจะถือว่าเป็นเครือข่ายย่อย (partial network) ซึ่งนับว่าเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมส่วนหนึ่งในหลายๆส่วนที่ปรากฏขึ้นในหมู่บ้านรักษไทย และเป็นเครือข่ายย่อยที่ผู้ศึกษาให้ความสนใจศึกษานั้นเอง สำหรับสนาม (field) นั้นเป็นขอบเขตพื้นที่ที่ผู้แสดงบนเวทมีความสัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มต่างๆในชุมชนอื่นนั้นผู้ศึกษา เช่น บุคคลหรือกลุ่มที่อยู่นอกชุมชน ซึ่งมีการติดต่อสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อผู้ให้กู้ยืมเงิน นอกจากนี้แล้วยังมีบทบาทต่อกระบวนการกู้ยืมเงินในระบบถือว่าเป็นสนาม โดยทั้งเวทและสนามเป็นขอบเขตที่ยืดและหดได้ตามเวลาและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น การศึกษาตามแนวทางนี้จะทำให้สามารถค้นหาผู้แสดงที่

สำคัญบนเวที ซึ่งจะพบว่าผู้แสดงหรือบุคคลเหล่านั้นมักจะเป็นจุดรวม (node) ของความสัมพันธ์ในชุมชนนั้น

ส่วนทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาและอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาเลือกใช้ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม กล่าวคือ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมจะอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลหรือกลุ่มต่างๆว่าอยู่บนพื้นฐานของการลงทุนและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ แต่ไม่ได้หมายความว่าบุคคลจะคำนึงถึงการได้รับผลประโยชน์ที่มากที่สุดหรือสูงสุดเท่านั้น หากแต่บุคคลจะคำนึงถึงผลประโยชน์ในระดับที่สามารถสร้างความพึงพอใจได้ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขในเรื่องสถานการณ์ ในการดำเนินการเพื่อก่อให้เกิดความต่อเนื่องและเป็นการรักษาความสัมพันธ์ในเชิงการแลกเปลี่ยนบุคคลจะอาศัยบรรทัดฐานของการต่างตอบแทน (norm of reciprocity) มาเป็นตัวกำหนดการดำเนินการแลกเปลี่ยน นอกจากนี้แล้วหากการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคลหรือกลุ่มดำเนินต่อไปเรื่อยๆจะก่อให้เกิดพันธะผูกพัน (obligation) ข้อผูกมัด (commitment) บุญคุณ (gratitude) และความไว้วางใจ (trust) กัน อย่างไรก็ตามภายใต้กระบวนการแลกเปลี่ยนทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มไม่จำเป็นต้องเป็นความสัมพันธ์แบบสมดุลง่ายเสมอ ทั้งนี้เนื่องจากอาจมีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดละเมิดบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนที่เป็นธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วอาจนำไปสู่การไม่ยอมรับการแลกเปลี่ยนได้ หากแต่ถ้าฝ่ายที่คิดว่าตนเองเสียเปรียบสามารถที่จะใช้การควบคุมเชิงบังคับอีกฝ่ายหนึ่งได้ความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนก็อาจยังคงดำเนินต่อไป ในทางตรงกันข้ามฝ่ายที่ตอบแทนอย่างไม่เป็นธรรมก็สามารถที่จะไม่ยอมรับการถูกควบคุมของอีกฝ่ายหนึ่งได้โดยการใช้การบังคับกลับคืน รับความช่วยเหลือเฉพาะที่จำเป็น และแสวงหาทางเลือกใหม่ จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าการนำทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมมาใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะช่วยให้เกิดการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการสิ้นสุดการกักขังเงินนอกระบบได้

สำหรับระเบียบวิธีวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้นผู้ศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เนื่องจากการกักขังเงินนอกระบบมีการกระทำในลักษณะที่ค่อนข้างปกปิด ทำให้การเข้าถึงข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวทำได้ยากและปรากฏการณ์การกักขังเงินนอกระบบมีความสลับซับซ้อนในแง่ของความสัมพันธ์ ดังนั้นระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพจึงมีความเหมาะสมในการนำมาใช้ศึกษา ในส่วนของวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้นผู้ศึกษาใช้หลายวิธีประกอบกัน ได้แก่ การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร วิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ วิธีการศึกษาประวัติชีวิต การทำแผนที่ทางสังคม และวิธีการจัดสนทนากลุ่ม รวมทั้งได้ทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ด้วย ทางด้านกลุ่มตัวอย่างนั้นผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาผู้

ให้กู้ยืมเงินจำนวน 11 คน และผู้กู้ยืมเงินจำนวน 14 คน ส่วนการทำความรู้จักกับผู้ให้กู้ยืมเงินและผู้กู้ยืมเงินนอกระบบนั้น ผู้ศึกษาอาศัยความรู้จักคุ้นเคยเนื่องจากอยู่อาศัยในชุมชนแห่งนี้มาเป็นเวลานานพอสมควร ทำให้ทราบว่าใครเป็นผู้ให้กู้และผู้กู้ยืมเงินบ้าง นอกจากนี้แล้วยังอาศัยการแนะนำจากผู้ให้กู้และผู้กู้ด้วยกันเอง และการเข้าไปสวมบทบาทของการเป็นผู้ให้กู้ของผู้ศึกษา รวมระยะเวลาที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล 1 ปีกับ 6 เดือน (ตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2544 จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2546)

สรุปและวิเคราะห์ผลการศึกษาได้ดังนี้

เมื่อพิจารณาหาบุคคลที่เป็นจุดรวม (node) ของความสัมพันธ์ภายในชุมชนจะเห็นได้ว่าภายในหมู่บ้านรักษไทยนั้นไม่พบบุคคลที่จะสามารถถือได้ว่าเป็นจุดรวม (node) ของความสัมพันธ์ในชุมชน ทั้งนี้อธิบายได้ว่าเนื่องมาจากการที่หมู่บ้านรักษไทยเป็นชุมชนที่อยู่ในเมือง ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจะมีความเฉพาะด้าน ไม่ใช่ความสัมพันธ์ที่มีการซ้อนทับกันอย่างเหนียวแน่นเช่นในชุมชนชนบท ดังที่จะสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนถ้านำลักษณะของเครือข่าย การรวมกลุ่ม และเครือข่ายทางสังคมภายในชุมชนมาพิจารณาร่วมกันก็จะพบว่าไม่มีบุคคลใดเลยที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ ในหลายลักษณะและหลายสถานการณ์ แต่แต่ละคนจะมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ แบบเฉพาะด้านเท่านั้น

ภายในหมู่บ้านรักษไทยนั้นมีเครือข่ายทางสังคมอยู่หลายประเภท ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงสภาพของเครือข่ายก็จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครือข่ายเงินกู้ยืมนอกระบบอันเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลภายในเครือข่าย และการเปลี่ยนแปลงของบริบทชุมชนในด้านสภาพทางเศรษฐกิจ

เมื่อพิจารณาในด้านผู้ให้กู้พบว่าภายในเครือข่ายเงินกู้ยืมนอกระบบของหมู่บ้านรักษไทยมีผู้ให้กู้มากมายทั้งที่อาศัยอยู่ภายในชุมชนและอาศัยอยู่นอกชุมชน แต่ไม่มีผู้ให้กู้คนใดที่สามารถผูกขาดหรือเป็นจุดรวมของความสัมพันธ์ภายในเครือข่าย ส่วนรูปแบบการกู้ยืมเงินที่พบเห็นทั่วไปประกอบด้วย การกู้ยืมเงินแบบรายวัน รายเดือน และการกู้ยืมเงินแบบคอกลอย แม้ว่าผู้กู้จะต้องอดทนกับการเสียดอกเบี้ยเงินกู้ยืมนอกระบบในอัตราที่สูง แต่กลับปรากฏว่าผู้กู้ก็ยังนิยมและมีความต้องการที่จะกู้ยืมเงินนอกระบบอยู่

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้กู้ยืมเงินยังคงนิยมและมีความต้องการกู้ยืมเงินนอกระบบมากกว่าเงินกู้ในระบบก็คือ เงื่อนไขในแง่ของความสัมพันธ์ และในแง่ของกฎหมาย กล่าวคือ ในแง่ของความสัมพันธ์นั้น พบว่า การกู้ยืมเงินนอกระบบนั้นผู้กู้สามารถเข้าถึงตัวผู้ให้กู้ได้ง่ายและสะดวกกว่าการกู้ยืมเงินกับผู้ให้กู้เงินในระบบ สำหรับในแง่ของกฎหมายนั้นการกู้ยืมเงินนอกระบบมีความสะดวกรวดเร็ว ผู้กู้ยืมเงินมีความคุ้นเคยกับระบบเป็นอย่างดี ในขณะที่การกู้ยืมเงินในระบบนั้นทำให้ผู้กู้ต้องเสียเวลามากในการปฏิบัติตามขั้นตอนต่างๆ ตลอดจนต้องเผชิญกับระบบที่ไม่คุ้นเคย ผลของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของอัจฉรา ศิริจันทร์ (2537) ที่พบว่า เงื่อนไขที่ส่งเสริมการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ของการกู้ยืมเงินนอกระบบ ประกอบด้วย 2 เงื่อนไขที่สำคัญ คือ เงื่อนไขจากตลาดเงินนอกระบบ ที่มีขั้นตอนการให้กู้ที่ไม่ยุ่งยาก มีต้นทุนการให้กู้และหนี้สูญต่ำ มีความยืดหยุ่นสูง มีผลตอบแทนสูงเป็นแรงจูงใจให้ผู้ให้กู้มาปล่อยเงินกู้ และเงื่อนไขจากข้อจำกัดของสถาบันการเงินในระบบ ที่ต้องการหลีกเลี่ยงความเสี่ยงและปัญหาหนี้สูญ รวมทั้งการศึกษาของดวงมณี วงศ์ประทีป และสุชาดา กิระกุล (2529) ที่กล่าวว่าเงื่อนไขที่สนับสนุนการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ของการกู้ยืมเงินนอกระบบ ได้แก่ ความไม่เพียงพอของบริการทางการเงินของสถาบันการเงินในระบบ ความต้องการหลีกเลี่ยงกฎหมายควบคุมอัตราดอกเบี้ย ความต้องการหลีกเลี่ยงภาษี มีความสะดวกรวดเร็ว มีความคล่องตัว และการอุปถัมภ์ที่มีมากกว่า

ส่วนการที่ผู้กู้ยืมเงินไม่นิยมและไม่ต้องการที่จะออมเงินในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ เนื่องมาจากสาเหตุที่สำคัญ คือ ไม่มีความไว้วางใจกันระหว่างผู้ที่พักอาศัยอยู่ในชุมชน มีความเสี่ยงสูงเนื่องจากต้องนำเงินของตนเองออกมาออมก่อนที่จะกู้ยืมเงินได้ และเสียเวลา เพราะ ต้องมีการมาจัดการ บริหาร ดูแลเงินออมร่วมกัน ผลของการศึกษาในครั้งนี้สอดคล้องกับผลการศึกษาของปณิธิ สุขสมบุรณ์ (2545) ที่พบว่า การที่แม่ค้าหาบเร่ แผงลอยไม่ค่อยเชื่อมั่นกับการออมเงินในรูปกลุ่มออมทรัพย์ของแม่ค้า เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ ได้แก่ การที่แม่ค้าไม่ได้คิดถึงที่ ไปๆมาๆ บ้านนอก เสี่ยงต่อการถูกโกงเงิน และเสียเวลาทำมาหากิน

เมื่อพิจารณาความคิดเห็นเกี่ยวกับทางเลือกใหม่ของผู้กู้ยืมเงินนอกระบบไม่ว่าจะเป็นการกู้ยืมเงินในระบบจากธนาคารประชาชน และกองทุนหมู่บ้าน และการกู้ยืมเงินนอกระบบจากกลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดจากการรวมกลุ่มภายในชุมชน จะเห็นได้ว่าผู้กู้ยืมเงินไม่นิยมและไม่ต้องการที่จะกู้เงินจากแหล่งเงินดังกล่าว รวมทั้งไม่ต้องการที่จะรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหาเดียวกันสามารถอธิบายในเชิงทฤษฎีได้ว่าเป็นเหตุเนื่องมาจากการที่บุคคลมาความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนกันก็ด้วยวัตถุประสงค์ที่มุ่งผลประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก (self-oriented reason) ซึ่งบุคคลเหล่านี้ยังไม่สามารถที่จะพัฒนาความสัมพันธ์ใหม่ที่มีลักษณะเป็นวัตถุประสงค์ร่วมได้

ผู้ที่จะมาเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินนอกระบบจะต้องมีคุณสมบัติพิเศษ คือ ต้องเป็นผู้มีความสามารถในการสร้างเครือข่าย เพราะเครือข่ายจะมีประโยชน์ในหลายด้าน เช่น ช่วยให้ข้อมูลข่าวสาร ให้นำเงินมาปล่อยกู้ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังต้องเป็นคนที่มีการประกบการกว้างขวาง เช่น เคยอยู่ในเครือข่ายเงินกู้นอกระบบมาก่อน เป็นต้น รวมทั้งจะต้องมีความสามารถในการติดตามบังคับหนี้ด้วย ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีของผู้ให้กู้ที่รวมตัวกันในรูปหุ้นส่วน ห้างร้าน และธุรกิจต่างๆ แล้วว่าจ้างให้ “เซลส์” ให้มาเป็นผู้จัดการเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินให้ ผู้ให้กู้กลุ่มนี้ไม่จำเป็นต้องมีสายสัมพันธ์ ตลอดจนเครือข่ายที่กว้างขวางในชุมชนก็ได้ ทั้งนี้เนื่องจากมีวิธีการติดตามบังคับหนี้ที่มีประสิทธิภาพ

การที่ผู้กู้ยืมเงินสามารถเข้าสู่เครือข่ายเงินกู้นอกระบบได้นั้นจะเห็นได้ว่าส่วนหนึ่งเกิดขึ้นได้จากการที่ผู้กู้ยืมเงินติดต่อโดยตรงกับผู้ให้กู้ยืมเงิน ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งใช้วิธีการติดต่อทางอ้อม โดยผ่านคนกลาง ซึ่งก็คือ ผู้กู้ยืมเงินอีกคนหนึ่งที่อยู่ยืมเงินจากผู้ให้กู้อยู่ก่อนหน้านี้อแล้ว ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าภายในเครือข่ายเงินกู้นอกระบบนั้นผู้ให้กู้และผู้กู้ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์แบบ strong ties อาจเป็นแบบ weak ties ก็ได้

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้หญิงจะมีบทบาทเป็นอย่างมากทั้งในด้านการเป็นผู้ให้กู้ยืมเงิน และเป็นผู้กู้ยืมเงิน ทั้งนี้เมื่อพิจารณาในด้านการเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินจะพบว่าสาเหตุที่ผู้หญิงมีบทบาทในฐานะที่เป็นผู้ให้กู้ยืมเงินเป็นจำนวนมากอาจเนื่องมาจากการที่ผู้หญิงสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ เพราะผู้หญิงส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพที่แน่นอน มีรายได้ประจำ ส่วนผู้หญิงที่ไม่ได้ประกอบอาชีพก็มักจะเป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ตลอดจนมีเครือข่ายทางสังคมของพวกเขา เช่น ครอบครัว เป็นต้น คอยให้การสนับสนุนด้านเงินทุน ส่วนในด้านการเป็นผู้กู้ยืมเงินนั้นอาจมีสาเหตุมาจากการที่ผู้หญิงต้องแบกรับภาระในครอบครัวและในการประกอบอาชีพแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากประวัติชีวิตที่ได้นำเสนอมาแล้วข้างต้นว่ามีผู้หญิงจำนวนหนึ่งที่หย่าร้างหรือเป็นม่าย ความรับผิดชอบเรื่องลูกจึงตกอยู่กับผู้หญิงทั้งหมด นอกจากนี้แล้วในด้านการประกอบอาชีพที่ส่วนใหญ่จะทำการค้าขายจึงต้องอาศัยเงินทุนหมุนเวียนในการลงทุน เงินกู้นอกระบบก็นับได้ว่าเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญแหล่งหนึ่ง

สำหรับความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายทางสังคมนั้น เมื่อกำหนดให้ผู้ให้กู้เป็นศูนย์กลางในการศึกษาจะพบว่า ผู้ให้กู้มีความสัมพันธ์กับผู้กู้ยืมเงินในหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ ความสัมพันธ์ในฐานะผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงิน ความสัมพันธ์ในฐานะเป็นสมาชิกแสร้งเดียวกัน ความสัมพันธ์ในฐานะที่เล่นห่วยด้วยกัน ความสัมพันธ์ในฐานะเป็นคู่แข่งเปลี่ยนทางธุรกิจ ความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนบ้าน และความสัมพันธ์ในฐานะเครือญาติ อย่างไรก็ตามแม้ความสัมพันธ์จะมีหลากหลาย

หลายแต่สมาชิกแต่ละคนจะมีความสัมพันธ์กันเฉพาะบางด้านเท่านั้น ไม่ใช่มีความสัมพันธ์กันทุกด้าน โดยความสัมพันธ์ที่พบจะมีสองลักษณะใหญ่ๆ คือ ความสัมพันธ์เชิงซ้อนและความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว การมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนมีส่วนทำให้เครือข่ายมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น ในขณะที่ผู้ที่มีความสัมพันธ์เชิงเดี่ยวต่อกันก็จะพยายามสร้างความสัมพันธ์ในด้านอื่นๆให้เพิ่มขึ้น เพื่อให้ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณากระบวนการกู้ยืมเงินนอกระบบนั้น พบว่าผู้ให้กู้ยืมเงินส่วนใหญ่จะนำเงินทุนมาจากแหล่งต่างๆ เช่น เงินออม เงินจากการประกอบอาชีพ เงินจากเศรษฐกิจนอกระบบ เงินกำไรจากการให้กู้ยืมเงินที่ผ่านมา เงินกู้ยืมจากญาติพี่น้อง หรือคนกู้ด้วยกันเอง ซึ่งผู้ให้กู้จะอาศัยแหล่งเงินทุนมากกว่าหนึ่งแหล่งเสมอในการหมุนเวียนเงินทุน

ในการกู้ยืมเงินนั้นนอกจากจะมีแหล่งเงินทุนแล้ว ผู้ให้กู้และผู้กู้ยังมีความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาข้อมูลข่าวสารของอีกฝ่ายหนึ่งด้วย เพื่อจะเป็นประโยชน์ในการตัดสินใจในเรื่องต่างๆเกี่ยวกับการให้กู้ยืมเงินนอกระบบ สำหรับการแสวงหาข้อมูลข่าวสารนั้นทั้งผู้ให้กู้และผู้กู้จะกระทำ 2 ช่วง คือ ก่อนที่มีการกู้ยืมเงินเกิดขึ้น และหลังจากมีการกู้ยืมเงินเกิดขึ้นแล้ว ส่วนแหล่งที่มาของข้อมูลข่าวสารนั้นก็สามารถหาได้จาก ผู้กู้ ผู้ให้กู้ ผู้ค้าประกัน ตลอดจนบุคคลอื่นๆ เช่น เพื่อนบ้าน ร้านค้าต่างๆ เป็นต้น ในด้านของข้อมูลข่าวสารที่ผู้ให้กู้และผู้กู้ต้องการนั้นจะมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ผู้ให้กู้ต้องการทราบเกี่ยวกับศักยภาพและความสามารถในการหารายได้มาชำระหนี้ อุปนิสัย พฤติกรรม ภาระรับผิดชอบและหนี้สิน ตลอดจนบุคคลในครอบครัวหรือผู้ที่สามารถรับผิดชอบแทนผู้กู้ได้ ขณะที่ผู้กู้ต้องการทราบเกี่ยวกับอุปนิสัย พฤติกรรม รวมทั้งเงื่อนไขต่างๆในการให้กู้ยืมเงินของผู้ให้กู้

สำหรับวิธีการกู้ยืมเงินนั้น พบว่า นิยมกู้ยืมเงินใน 2 รูปแบบ คือ เงินกู้อย่างรายวัน และเงินกู้อย่างรายเดือน วงเงินที่ผู้กู้ของเงินกู้อย่างรายวันจะต่ำกว่าเงินกู้อย่างรายเดือน แต่อัตราดอกเบี้ยของเงินกู้อย่างรายวันจะสูงกว่าเงินกู้อย่างรายเดือน สำหรับผู้ให้กู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนจะไม่มีกรให้เซ็นสัญญาเมื่อกู้เงินรายวัน แต่ต้องเซ็นสัญญาเมื่อกู้เงินรายเดือน ในขณะที่ผู้ให้กู้ที่อาศัยอยู่นอกชุมชนจะมีการให้เซ็นสัญญาทุกครั้งไม่ว่าจะกู้ยืมเงินในรูปแบบใดก็ตาม

เมื่อมีการกู้ยืมเงินไปแล้วกระบวนการต่อไปที่มีความสำคัญมากก็คือ การติดตามบังคับหนี้ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ๆ คือ ผู้ติดตามบังคับหนี้ด้วยตนเอง และผู้ให้กู้เป็นผู้ติดตามบังคับหนี้โดยตรงด้วยตนเอง อาศัยกฎหมาย อำนาจเถื่อน อำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐ และติดตามบังคับหนี้โดยอาศัยเครือข่ายทางสังคมอื่นๆ เช่น เครือข่ายแซร์ เป็นต้น

จากกระบวนการในการกู้ยืมเงินที่ได้กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าภายในกระบวนการต่างๆมีความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นตลอดเวลา ทั้งผู้ให้กู้ด้วยตนเอง ผู้ให้กู้กับผู้กู้ ผู้กู้กับผู้กู้ ผู้ให้กู้กับผู้ค้าประกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ให้กู้กับผู้กู้นั้นมีความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนทางสังคมเกิดขึ้นอย่างชัดเจน

ในกระบวนการของการแลกเปลี่ยนทางสังคมนั้นจุดเริ่มต้นมาจากการที่ผู้ให้กู้และผู้กู้ต่างก็มีวัตถุประสงค์ร่วมกันบางอย่างจึงมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งในความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้นผู้ให้กู้และผู้กู้ต่างก็มีต้นทุนหรือค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็น เงิน เวลา โอกาสต่างๆ ผู้ให้กู้และผู้กู้จะพยายามทำให้ต้นทุนหรือค่าใช้จ่ายต่างๆที่เกิดขึ้นต่ำกว่าหรือเท่ากับผลประโยชน์ที่ตนเองได้รับ และมีแนวโน้มว่าจะยุติความสัมพันธ์ถ้าหากต้นทุนสูงกว่าผลประโยชน์ที่ได้รับ

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนของผู้ให้กู้และผู้กู้จะมีความราบรื่นและมั่นคงยาวนานได้นั้นจะต้องอาศัยหลักการต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน และในการตอบแทนกันนั้นก็ต้องยึดหลักความเป็นธรรมด้วย นอกจากนี้แล้วทั้งผู้ให้กู้และผู้กู้ยังต้องพยายามสร้างพันธะผูกพัน ข้อผูกมัด บุญคุณ และความไว้วางใจให้เกิดขึ้นด้วย อย่างไรก็ตามหากถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดตอบแทนอีกฝ่ายหนึ่งน้อยกว่าหรือไม่เป็นธรรม ความสัมพันธ์ก็จะยังสามารถดำเนินต่อไปได้ถ้าฝ่ายที่ตอบแทนน้อยกว่ายอมตกอยู่ใต้การควบคุมของอีกฝ่ายหนึ่ง ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีที่ฝ่ายผู้กู้ไม่สามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขที่ได้ตกลงกันไว้กับผู้กู้ได้ ผู้กู้จะต้องยอมทำตามที่ผู้ให้กู้อบังคับ เช่น ต้องจ่ายค่าเสียเวลา เป็นต้น แต่ถ้าหากฝ่ายผู้กู้ไม่ยอมรับการถูกบังคับควบคุมจากผู้ให้กู้ ผู้กู้จะมีทางเลือก 3 ทาง คือ ใช้การบังคับกลับไปยังผู้กู้ ได้รับความช่วยเหลือจากผู้กู้อเท่าที่จำเป็น และแสวงหาทางเลือกใหม่

สำหรับในด้านผู้ให้กู้นั้นพวกเขามีทางออกหลายทางเมื่อต้องเผชิญกับความเสี่ยงในการให้กู้ยืมเงินและความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนที่ไม่เป็นธรรม ได้แก่ การยุติบทบาทการเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินนอกระบบ การเลือกผู้ที่จะมาร่วมในความสัมพันธ์ และการปรับเงื่อนไขเพื่อลดความเสี่ยง

ข้อจำกัดในการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “การแลกเปลี่ยนทางสังคมนะหว่างผู้ให้กู้ยืมเงินกับผู้กู้ยืมเงินนอกระบบในชุมชนเมือง” ครั้งนี้มีข้อจำกัดในการศึกษาอยู่หลายประการ กล่าวคือ

1. เนื่องจากพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาเป็นชุมชนเมืองที่มีขนาดใหญ่ ดังนั้นในการศึกษาเกี่ยวกับบริบทของชุมชนทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนแง่มุมอื่นๆ ของชุมชนจึงเป็นเพียงภาพรวมอย่างกว้างๆ ผู้ศึกษาไม่สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นที่เกี่ยวกับกลุ่มต่างๆ ในชุมชนและเครือข่ายทางสังคมภายในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากในส่วนของข้อมูลเรื่องกลุ่มต่างๆ ในชุมชนนั้น พบว่า กลุ่มที่เพิ่งตั้งขึ้นมาเป็นกลุ่มแรกและกลุ่มเดียวของชุมชนในขณะนี้ยังไม่เป็นรูปร่างเท่าที่ควร สมาชิกก็ยังมีจำนวนไม่แน่นอนและยังไม่มีการประชุม ตลอดจนการทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้เป็นอุปสรรคในการศึกษาว่าจะสามารถหาข้อมูลได้จากใคร และประเด็นที่จะใช้ในการศึกษากลุ่มยังไม่สามารถที่จะกำหนดลงไปอย่างชัดเจนได้

ในขณะที่การศึกษาเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคมภายในชุมชนนั้นเป็นประเด็นที่มีความละเอียดอ่อน เนื่องจากเครือข่ายทางสังคมที่พบในชุมชนมีลักษณะเป็นเครือข่ายทางเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งมีข้อจำกัดในเรื่องของการละเมิดกฎหมาย ดังนั้นจึงค่อนข้างที่จะหาผู้ให้ข้อมูลหลักได้ยาก นอกจากนี้แล้วเครือข่ายบางประเภท ได้แก่ เครือข่ายแฮร์ ค่อนข้างจะมีลักษณะปิด กล่าวคือ ผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่ภายในเครือข่ายไม่ว่าจะเป็นผู้เล่นแฮร์ หรือเจ้าแฮร์ มักจะมีการติดต่อสื่อสารกันเฉพาะในกลุ่มตัวเองทำให้ไม่ค่อยยินยอมเปิดเผยข้อมูลมากนัก รวมทั้งไม่ค่อยที่จะให้ความสนใจกับแฮร์กลุ่มอื่นๆ ส่งผลให้ไม่สามารถทราบจำนวนที่แท้จริงของกลุ่มผู้เล่นแฮร์ในเครือข่ายแฮร์ได้ทั้งหมด

2. ในส่วนของการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการกู้ยืมเงินนอกระบบนั้น ค่อนข้างจะได้ข้อมูลจากบุคคลเฉพาะกลุ่มเท่านั้น กล่าวคือ เป็นข้อมูลของกลุ่มผู้ให้กู้ยืมเงินที่อาศัยอยู่ในชุมชน ส่วนข้อมูลของกลุ่มผู้ให้กู้ยืมเงินที่อาศัยอยู่นอกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่ม "เฮลล์" นั้นมีข้อมูลค่อนข้างน้อย ดังนั้นผลการศึกษาที่ได้จึงไม่สามารถนำมาเป็นข้อสรุปทั่วไปที่ครอบคลุมกลุ่มผู้ให้กู้ทั้งหมดได้

สำหรับกลุ่มผู้กู้ยืมเงินก็เช่นเดียวกัน ในการศึกษาครั้งนี้ได้ข้อมูลจากกลุ่มผู้กู้ยืมเงินที่ประกอบอาชีพค้าขายเป็นหลัก ซึ่งผู้กู้ยืมเงินกลุ่มนี้มักจะกู้ยืมเงินในรูปแบบของเงินกู้รายวันเป็นหลัก ในขณะที่กลุ่มผู้กู้ที่ประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น รับราชการ ทำงานบริษัทเอกชนหรือโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น ซึ่งนิยมกู้ยืมเงินแบบเงินกู้รายเดือนมีข้อมูลในส่วนนี้น้อยมาก ดังนั้นผลการศึกษาจึงไม่สามารถสะท้อนให้เห็นภาพรวมของการกู้ยืมเงินทั้งหมดได้

ข้อเสนอแนะในการศึกษา

สำหรับผู้สนใจที่จะทำการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวกับ “กระบวนการทางสังคมของผู้ให้กู้ยืมเงินและผู้กู้ยืมเงินนอกระบบในชุมชนเมือง”ต่อไป ผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็นที่น่าจะมีการศึกษาต่อไป คือ

1. ควรศึกษากลุ่มผู้ให้กู้ยืมเงินและผู้กู้ยืมเงินให้มีความหลากหลายมากขึ้น กล่าวคือ จากการลงพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้ทำให้ผู้ศึกษาพบว่ายังมีกลุ่มผู้ให้กู้ยืมเงินและผู้กู้ยืมเงินอีกหลายกลุ่มที่มีความน่าสนใจและยังไม่ได้รับการกล่าวถึงในแวดวงการศึกษามากนัก เช่น ศึกษาเปรียบเทียบผู้ให้กู้ยืมเงินกลุ่มต่างๆ อาทิ ผู้ให้กู้ยืมเงินที่เป็นแม่ค้า แยก แม่บ้าน หรือบริษัท ห้างร้านต่างๆ ฯลฯ หรือศึกษากลุ่มผู้กู้ยืมเงินกลุ่มอื่นๆ ที่ไม่ใช่แม่ค้า เช่น ข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ พนักงานบริษัทเอกชน ฯลฯ เพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจว่าลักษณะพื้นฐานส่วนบุคคล ตลอดจนรูปแบบการกู้ยืมเงินที่แตกต่างกันมีผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในกระบวนการกู้ยืมเงินนอกระบบหรือไม่

2. ควรศึกษาโดยเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลไปที่บุคคลอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์กันภายในกระบวนการกู้ยืมเงินนอกระบบให้มากขึ้น เช่น ผู้ค้าประกัน ครอบครัวของผู้ให้กู้ยืมเงินและผู้กู้ยืมเงินนอกระบบ ตำรวจ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาเน้นการสังเกต สัมภาษณ์ พูดคุยกับผู้ให้กู้ยืมเงินและผู้กู้ยืมเงินนอกระบบเป็นหลัก ดังนั้นหากได้พูดคุย สังเกต สัมภาษณ์บุคคลอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันภายในกระบวนการก็จะทำให้เกิดความเข้าใจ และได้รายละเอียดในแง่มุมต่างๆ มากขึ้น

3. ควรศึกษาโดยการเปรียบเทียบระหว่างชุมชน กล่าวคือ แม้ว่าพื้นที่ศึกษาจะเป็นชุมชนเมือง หากแต่ภายในชุมชนเมืองนั้นยังมีความหลากหลายในแง่มุมของความสัมพันธ์ ลักษณะของชุมชน จากการศึกษาในครั้งนี้ทำให้พบว่ามีลักษณะ รูปแบบ พฤติกรรม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินนอกระบบของชาวชุมชนหมู่บ้านรักษไทยนั้นค่อนข้างที่จะมีความแตกต่างจากชุมชนที่อยู่รอบๆ เช่น ชุมชนวัดไตรสาคคี เป็นต้น ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อไปควรจะมีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชุมชนเพื่อที่จะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจในเงื่อนไขต่างๆ ที่ทำให้ชุมชนต่างๆ มีลักษณะ รูปแบบ พฤติกรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินนอกระบบที่แตกต่างกัน

4. ในปัจจุบันเงินในระบบเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญกับคนในเมืองมากขึ้น ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อไปควรมีการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของเงินในระบบว่าสามารถเข้ามาทดแทนเงินกู้นอกระบบได้หรือไม่ ตลอดจนมีส่วนให้เงินกู้นอกระบบต้องมีการปรับตัว เปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร